

titel wordt gesuggereerd dat de kamer van koophandel een factor van wezenlijke betekenis was, is weliswaar aannemelijk, maar wordt in het boek niet beargumenteerd. Het boek bevat geen grafieken en weinig tabellen, maar wel zeer fraaie oude en recente foto's.

Keetie E. Sluyterman

N. Markus, *ed.*, 'Waarom schrijf je nooit meer'? *Briefwisseling Henriette Roland Holst - Henk Sneevliet*, met een inleiding van F. Tichelman (Amsterdam: Stichting beheer HSG, 1995, 606 blz., f75,-, ISBN 90 6861 104 6).

Dit boek bevat 330 brieven van de links-socialistische geestverwanten Roland Holst (1869-1952) en Sneevliet (1883-1942) uit de periode 1911-1935. Blijkens recensies leent de briefwisseling zich goed voor het navertellen van hun persoonlijke geschiedenissen en de politieke verwickelingen links van de sociaal-democratie. Dit is interessant omdat verschillende historici de geschiedenis van de arbeidersbeweging tegenwoordig als verouderd en afgedaan beschouwen, maar kennelijk kan dit soort politieke ontwikkelingen bezien vanuit het zeer persoonlijke oogpunt van twee prominenten nog steeds bekoren. De briefwisseling maakt overigens inzichtelijk hoe in de jaren twintig de linkse vakcentrale Nationaal-arbeidssecretariaat en de communistische partij in Nederland (toen ook CPH) steeds meer uit elkaar groeiden, en waarom Roland Holst begin 1927 nog geen afstand van de CPN nam. 'Geloof toch dat er geen enkele *gevoels-oorzaak is*, die mij bindt aan de CPH. Integendeel: mijn *gevoel* drijft mij altijd, om zoo hard mogelijk weg te loopen van een partij, die *zóó* formalistisch en schoolsch, zoo benepen en dogmatisch is. Het is *uitsluitend* de vraag, of je gerechtigd bent het kleine stukje rev[olutionair]-pol[itieke] beweging, wat hier onder zoo veel moeite is opgebouwd, door watje doet, of nalaat te doen, te verzwakken' (287). En een paar maanden later: 'De CPH is voor mij de schakel, die mij organisatorisch aan de rev[olutionaire] int[ernationale] beweging bindt. Er is *voor mij* op het oogenblik geen andere. Ik ben geen vakarbeider of ambtenaar, en kan mij niet in het NAS organiseren. Als ik bedank, weet ik dat dit uitgespeeld zal worden tegen de geheele rev[olutionaire] beweging' (360). Na het monddood maken van de oppositie in de Sovjet Unie bedankte zij echter in november.

Doordat Roland Holst de gewoonte had brieven na lezing weg te gooien, zijn er minder brieven van Sneevliet, maar gelukkig zijn er van zijn (getypte) brieven nog doorslagen achterhaald. Terwijl Sneevliet in de brieven minder uit de verf komt, krijgt hij in de inleiding van Tichelman (en de in mijn ogen overbodige Ten geleide-zegen van Sal Santen) meer nadruk. Anders dan Tichelman zou ik de SDAP in 1900 nog geen 'factor van gewicht' op partijpolitiek vlak willen noemen (22) en geloof ik niet in het 'bestuurlijk, bureaucratisch centralisme' (25) als verklarend element voor vroege sociaal-democratische braafheid met 'nagenoeg uitsluitend op parlementaire hervormingen georiënteerde pragmatische politici' als meerderheid in de SDAP (18). Deze Vierde Internationale-these wordt niet bewezen en ontsiert helaas de gedegen inleiding. Terwijl Tichelman het 'proces van disciplinering, centralisering en ook bureaucratische professionalisering' bij het NVV een negatieve lading geeft (26), heeft het feit dat Sneevliet een Indonesische vakbond weet te 'professionaliseren' een positieve lading (28-29).

Het boek is duidelijk met liefde samengesteld, al meen ik dat over de gekozen aanpak wel iets te zeggen is. Vanuit de angst dat de lezers 'waarschijnlijk veel [zal] ontgaan wanneer niet enige uitleg wordt gegeven bij de grote hoeveelheid informatie die regelmatig over hen wordt uitgestort' (14), is er voor gekozen om alle in de correspondentie voorkomende namen van personen, organisaties en tijdschriften van een beschrijvende noot te voorzien (15). Hier heeft, vrees ik, de samensteller te veel hooi op zijn vork genomen, niet alleen omdat een dergelijke annotatie een forse opgave is (vaak zijn 'geen gegevens bekend') maar ook omdat het notenapparaat te zwaar is aangezet met noten die eigenlijk te veel informatie bevatten voor de passage waar zij bij horen of geen antwoord geven op wat je verwacht. Dat het 'neutrale' dagblad *De Telegraaf* voor het eerst in 1893 verscheen, zegt niets over het feit dat dit blad als eerste het overlijden van Gorter in 1927 bracht (375). Verder moet mij van het hart dat het notenapparaat nogal wat fouten en foutjes bevat. Fimmen bijvoorbeeld was in de jaren twintig geen NVV-leider (47, 197), de ITF staat voor International Transport workers Federation en werd niet in 1893 maar 1896 opgericht (170), Nathans werd pas in 1924 en niet in 1921 tweede secretaris en zijn voornaam is Nathan (425). Meer correcties bij: E. Etty (*NRC Handelsblad*, 1.7.95); I. Cornelissen (*Vrij Nederland*, 22.7.95, 69) en G. Voerman (*Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 40, 12.95, noten 27 en 34). Liever dan dit kleine, over de noten verspreide biografisch woordenboek had ik achterin het boek een beknoptere alfabetische lijst gezien samen met een chronologie. Onhandig is ook dat niet alle in de noten gebruikte literatuur (zoals Mannoury, 248, noot 1) is opgenomen in de literatuurlijst, waarin ook de door Huib Riethof in 1967 in *De Gids* gepubliceerde briefwisseling tussen beiden, 'De vrouw in het woud en de man in de storm', ontbreekt. Laat deze kritiek echter niemand afhouden van het lezen van de brieven, want die zijn de moeite waard en dankzij de noeste arbeid van Markus in boekvorm beschikbaar.

Bob Reinalda

J. H. A. Lokin en C. J. H. Jansen, *Tussen droom en daad. De Nederlandse juristen-vereniging 1870-1995* (Zwolle: W. E. J. Tjeenk Willink, 1995, xii + 280 blz., f45,-, ISBN 90 271 4201 7).

De Nederlandse juristen-vereniging (NJV) werd in 1870 opgericht. Het comité van initiatief wilde uitdrukkelijk niet als pressiegroep fungeren om bij regering en parlement eventueel wenselijk geachte wetgeving te bepleiten. Neen, men stelde zich voor het 'rechtswezen' nieuw leven in te blazen. Discussie en overleg zouden de juristen kunnen stimuleren hun vak scherper te overdenken en creatiever vorm te geven. Het waren aanvankelijk vooral advocaten en professoren die deelnamen; de leden van de rechterlijke macht hielden zich voorlopig op een afstand. De formule die beide auteurs voor dit gedenboek hebben gekozen — het vorige verscheen een kwart eeuw geleden: *Honderd jaar rechtsleven. NJV 1870-1970* —, is deze: per rechtsgebied (personenrecht, zakenrecht enz.) kiezen zij een karakteristiek thema dat in de loop der tijd de NJV heeft beziggehouden. Ruggespraak daarvoor zijn de *Handelingen* der NJV; de preadviezen ter jaarvergadering en de interventies en discussies waartoe deze aanleiding gaven. Dit alles wordt omlijst door korte hoofdstukken over de lotgevallen van de NJV, over wetgeving in het algemeen en over de juridische opleiding in Nederland. Dit is ongetwijfeld een effectieve oplossing van het compositieprobleem waarvoor de auteurs zich